

СПОСОБИ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ

О.С. Онищенко

*здобувач кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Питання захисту прав і свобод людини є одним з найважливіших для сучасної української держави. Саме на їх захист спрямовано прийняті останнім часом міжнародні нормативно-правові акти, які визначають, що людина є найвищою цінністю суспільства, а головний обов'язок правової держави – належне забезпечення її прав і свобод. Так, преамбула до Загальної Декларації прав людини закріплює положення, за яким визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру. Преамбула до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права проголошує, що всі права людини «випливають із властивої людській особі гідності». Тому на сьогодні в Україні інститут моральної (немайнової) шкоди займає центральне місце серед зобов'язань по відшкодуванню шкоди, адже спрямований в першу чергу на захист абсолютних прав фізичних і юридичних осіб, які створюють у своїй сукупності основу цивільних правовідносин.

У зв'язку з цим заслуговує на підтримку думка А.І. Дрішлюка, який вказує, що розгляд цивільних спорів про відшкодування моральної шкоди завжди є клопітною та морально важкою справою. З однієї сторони – потерпіла особа, з іншої – особа, яка може вважати себе невинуватою, або яка вважає, що вона не повинна відшкодовувати завдану моральну шкоду. Особливо важко, коли шкоди завдано життю, здоров'ю потерпілої особи, яка отримує інвалідність, і в таких випадках розуміння того, що будь-які гроші здоров'я не повернуть, лише детермінує конфлікт, а кожне рішення суду про зменшення компенсації завданої шкоди, яка вимагалась позивачем, сприймається як особиста образа потерпілому. Ускладнює ситуацій і ефект «перетікання судової практики», коли за «правовою інерцією» багато новел ЦК України застосовуються напрацьованим механізмом застосування норм ЦК УРСР, що іноді взагалі нівелює їх значення [1, с. 10-11]. Тому аналіз легальних та доктринальних засад проблематики відшкодування моральної шкоди потребує подальших досліджень з метою удосконалення судової практики та законодавства у зазначеній сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі юридичного права людини на компенсацію моральної шкоди присвячено праці багатьох учених, які є представниками різних галузевих юридичних наук. Так, у радянський період, а пізніше в Україні та Російській Федерації вагомий внесок у дослідження цієї проблеми зробили такі вчені, як: М.М. Агарков, С.М. Антосик, Б.Т. Безлепкін, А.М. Белякова, С.А. Беляцкін, Д.В. Боброва, Л.В. Брусніцин, К.І. Голубєв, М.І. Гошовський, В.К. Грищук, О.П. Кучинська, П.Н. Гусаковський, С.Є. Донцов, В.В. Глянцев, В.А. Дубрівний, А.М. Ерделевський, А.М. Карпухіна, М.І. Козюбра, Л.Д. Кокорєв, О.М. Кокун, Л.О. Красавчикова, О.В. Крикунов, М.С. Малєїн, М.М. Малєїна, І.Л. Марогулова, Є.Є. Мачульська, Є.А. Міхно, С.В. Наріжний, В.Т. Нор, В.П. Паліюк, В.Д. Примак, В.Н. Парашенко, В.Я. Понарін, П.М. Рабінович, З.В. Ромовська, А.М. Савицька, В.М. Савицький, С.Ф. Сокол, Н.С. Шимон та інші.

Мета статті полягає у всебічному аналізі законодавчих, наукових, практичних підходів щодо визначення розміру моральної шкоди та способів її відшкодування, розробка пропозицій до законодавства, що регулює зазначені відносини.

Основні результати дослідження. Цивілістичною доктриною встановлено, що при завданні моральної шкоди, розмір її відшкодування ґрунтується на вартісній еквівалентності завданої шкоди. Однак коли йдеться про визначення розміру компенсації моральної шкоди, такий спосіб слід визнати неприйнятним, в силу самої специфіки такого виду шкоди. Існує три теоретичних підходи до визначення розміру компенсації моральної шкоди: концептуальний, особистісний і функціональний [2, с. 29].

При концептуальному підході до визначення моральної шкоди проводиться аналогія із шкодою майновою. Прихильники такого підходу, зокрема, Є. Є. Мачульська, вважає, що життя людини, функції організму є такими ж цінностями, як і будь-яке майно (наприклад, будинок, акції тощо). Отже, кожна частина людського тіла має об'єктивну вартість і у випадку ушкодження чи втрати підлягає відшкодуванню [2, с. 26]. На практиці застосовується своєрідна «тарифна система», згідно з якою розмір компенсації залежить від тяжкості ушкодження. Наприклад, у Англії втрата ока оцінюється у 3000–4000 ф. ст., вказівного пальця – 1250, травма щелепи – 6250 ф. ст. тощо.

Критики вказаного підходу, наприклад Малєїн М.С. стверджував, що така система не придатна до використання, оскільки не враховує умов життя потерпілого [3, с. 33]. Очевидно, що травма руки для піаніста означає набагато більше, ніж для шахіста. При винесенні рішення суди повинні брати до уваги соціальні, ділові та інші зв'язки, особливості професійної діяльності, хобі тощо.

Сутність особистісного підходу полягає в тому, що глибина переживань, викликаних ушкодженням здоров'я, залежить від самої особи. Тому призначення компенсації моральної шкоди полягає в тому, аби певною мірою відновити втрату щастя і можливості насолоджуватися життям тепер і в майбутньому.

Функціональний підхід передбачає неможливість встановлення «цінності» щастя. Звідси, на думку його прихильників, суд повинен призначити

позивачеві таку суму відшкодування, яка є достатньою для його «розумного втішення». Цей підхід спрямований не на визначення грошового еквіваленту болю і страждань, втрати щастя, зменшення тривалості життя, а на забезпечення потерпілого засобами, які допоможуть йому, бодай частково, замінити попередні заняття, звички, хобі, зберегти зв'язки, що склалися, коло спілкування, спосіб життя.

Аналогічний підхід застосований і в законодавстві України. Грошова сума, яка сплачується при компенсації моральної шкоди, не розглядається як ціна порушеної гідності. Навпаки, така компенсація повинна сприяти зменшенню, пом'якшенню негативних психічних реакцій і станів потерпілого, а також має за мету полегшити його додаткові зусилля, спрямовані на нормальну організацію подальшого життя.

За правилами ч.3 ст.23 ЦК України, моральна (немайнова) шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. Таким чином, закон допускає будь-які форми компенсації моральної шкоди, що не заборонені законом [4, с. 425]. Отже, на законодавчому рівні визнано існування додаткового, нематеріального способу залагодження такої шкоди. В будь-якому випадку, вказує С.Є. Сиротенко, наведені способи відшкодування виступають еквівалентом моральної (немайнової) шкоди, її мірилом, оскільки вони вимірюють не шкоду, а лише вартість благ, що відновили б втрачене. Їх величина повинна означати рівновагу першого та другого [5, с. 44]. Продовжуючи зазначену думку, В.П. Паліюк акцентує увагу на тому, що знайти цю рівновагу – головне завдання у проблемі визначення розміру відшкодування такого виду шкоди [6, с. 91].

Вважається, що для того, щоб призначити справедливе відшкодування, необхідно оцінити адекватність майнового блага завданій моральній шкоді, а отже виникає необхідність здійснити грошову оцінку відповідного майнового блага та моральної шкоди. Досліджуючи питання відшкодування моральної шкоди С.І. Шимон робить висновок, що до критеріїв визначення розміру відшкодування моральної шкоди доцільно віднести: характер правопорушення; глибину фізичних та душевних страждань; погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливостей їх реалізації; ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди. До інших обставин, які мають істотне значення для визначення розміру моральної шкоди науковцем віднесено тривалість негативних наслідків; істотність вимушених змін у способі життя потерпілого; час, що минув з моменту виникнення моральної шкоди [7, с. 20-21]. Наведений висновок, на нашу думку, також підтверджується, закріпленим цивільним законодавством правилом, відповідно до якого розмір відшкодування шкоди має бути не більш, ніж достатнім для розумного задоволення потерпілої особи і не має призводити до її збагачення.

Таким чином, з позицій законодавця, першим способом відшкодування моральної шкоди є її відшкодування в грошовій формі. Грошова форма відшкодування моральної шкоди передбачає здійснення виплат лише у національній валюті – гривні. Проте ст. 10 Закону України «Про іноземне інвестування» допускає можливість здійснення відшкодування у валюті, в якій були

здійснені інвестиції, чи у будь-якій іншій, прийнятній, для іноземного інвестора валюті.

Наступним способом відшкодування моральної шкоди виступає її відшкодування іншим майном. На разі ЦК України не містить такого поняття як «інше майно», тому прийнято вважати, що відшкодування моральної шкоди іншим майном може бути здійснено шляхом надання інших речей: цінних паперів, автомобіля, телевізора, побутової техніки, меблів, художніх виробів, одягу, зібрання творів художньої літератури тощо.

Інший спосіб відшкодування шкоди, вказує С.І. Шимон, може полягати у наданні благ не речового, а іншого майнового характеру: безкоштовних путівок до лікувально-оздоровчих закладів (санаторіїв, будинків відпочинку), в туристичну подорож; виконання послуг чи робіт (ремонт житлового приміщення, перевезення, видавничі послуги, перукарські, косметологічні, медичні послуги тощо). Вартість майнового блага, яке надається, в деяких випадках може не мати істотного значення. Наприклад, автор, про якого у засобі масової інформації поширено відомості, що не відповідають дійсності, просить опублікувати у цьому ж виданні низку його праць. Суд, задовольняючи вимогу потерпілого, може зобов'язати відповідача опублікувати твори, не визначаючи вартості цієї роботи [7, с. 19]. В.П. Паліюк, розкриваючи зміст поняття відшкодування шкоди «в інший спосіб» та керуючись практикою Європейського суду, зазначає, що «справедливу сатисфакцію» можна віднести саме до цього способу відшкодування моральної шкоди [6, с. 93]. Сутність «справедливої сатисфакції» полягає у тому, що визнання самого факту правопорушення, вчиненого щодо потерпілого, замість ухвалення рішення про грошове відшкодування моральної шкоди, і є способом її залагодження. До «іншого способу» відшкодування моральної шкоди іноді відносять принесення публічного вибачення. Однак, публічне вибачення, на думку Р.О. Стефанчука повністю виключається як спосіб відшкодування моральної шкоди, при його добровільному характері або при порушенні прав фізичної особи публічного права під час виконання нею публічних функцій [8, с. 242]. На користь такої позиції ученого, вказує і судова практика. Зокрема, відповідно до п.26 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи», суд не вправі зобов'язувати відповідача вибачатися перед позивачем у тій чи іншій формі, оскільки примусове вибачення як спосіб судового захисту не передбачений ні ст.16, ні ст.277 ЦК України. У цілому не спростовуючи наведені точки зору, все ж таки найбільш переконливою вважаємо позицію С.І. Шимон, за якою інший спосіб відшкодування шкоди може полягати у наданні благ майнового характеру.

Висновки. Отже, право людини на компенсацію моральної шкоди є особливо важливим, оскільки воно є ефективним засобом її захисту. Вважаємо, що слід приєднатися до точки зору тих науковців, які вказують, що при визначенні розміру компенсації моральної шкоди, необхідно застосовувати наступну систему критеріїв: межі заявлених вимог; характер, обсяг та тривалість заподіяних позивачеві негативних психічних процесів і станів (застосування

експертизи); стан здоров'я потерпілого, тяжкість завданої йому травми, тілесних ушкоджень (із можливістю застосування експертизи); істотність вимушених змін у життєвих і виробничих стосунках потерпілого, ступінь зниження його особистого престижу, ділової репутації (останнє залежить від характеру діяльності потерпілого, посади, часу й зусиль, необхідних для відновлення попереднього стану); обставини, які передували правопорушенню, а також мали місце до і після нього; характеристики сторін конфлікту, мотиви їхньої поведінки, характер правопорушення і ступінь його шкідливості (небезпеки); ступінь вини позивача та відповідача, а також майновий стан сторін [9, с. 24]. Крім того, аналіз чинного законодавства та думок учених привів нас до висновку, що моральна шкода відшкодовується у грошовій формі, майном, в інший спосіб, вид і зміст якого може бути визначено судом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дрішлюк А.І. Важливість судової практики при вирішенні спорів про відшкодування шкоди / А. І. Дрішлюк // Відшкодування моральної шкоди: коментар, законодавство, судова практика / За заг. ред. М. К. Галянтича. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 8 – 11.
2. Мачульская Е.Е. Проблемы возмещения морального вреда в трудовом праве / Е. Е. Мачульская // Вестник МГУ. Сер. «Право». – 1994. – № 1 – С. 24 – 29.
3. Малеин Н.С. О моральном вреде / Н.С. Малеин // Государство и право. – 1993. – №3. – С. 32–39.
4. Цивільне право України. Договірні та не договірні зобов'язання: Підручник / За заг. ред. Бичкової С.С. – [3-тє вид. перероб. та доп.] – К. : Алерта, 2014. – 496 с.
5. Сиротенко С.Є. Деякі теоретико-практичні питання визначення розміру відшкодування моральної (немайнової) шкоди / С.Є. Сиротенко // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 6. – С. 41-44.
6. Паліюк В.П. Визначення розміру моральної (немайнової) шкоди / В.П. Паліюк // Відшкодування моральної шкоди: коментар, законодавство, судова практика / За заг. ред. М. К. Галянтича. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 89 – 97.
7. Шимон С.І. Відшкодування моральної шкоди / С.І. Шимон // Відшкодування моральної шкоди: коментар, законодавство, судова практика / За заг. ред. М.К. Галянтича. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 11 – 25.
8. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / Р.О. Стефанчук; відп. ред. Я.М. Шевченко. – Хмельницький : Вид-во Хмельницького ун-ту управління та права. – 2007.
9. Мироненко В., Полішко Н. Особливості розміру визначення розміру моральної шкоди / В. Мироненко, Н. Полішко // Нотаріат для вас. – 2012. – № 4. – С. 18-24.

Онищенко О.С. Способи відшкодування моральної шкоди

У статті досліджуються способи відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Обґрунтовується необхідність врахування, виробленої судовою практикою, системи критеріїв компенсації моральної шкоди при визначенні її розміру.

Ключові слова: моральна (немайнова) шкода, компенсація моральної шкоди, способи відшкодування моральної шкоди.

Онищенко А.С. Способы возмещения морального вреда

В статье исследуются способы возмещения морального (неимущественного) вреда. Обосновывается необходимость учета, выработанной судебной практикой, системы критериев компенсации морального вреда при определении его размера.

Ключевые слова: моральный (неимущественный) вред, компенсация морального вреда, способы возмещения морального вреда.

Onishchenko A.S. Methods for non-pecuniary damage

This article explores how non-pecuniary (property) damage. The necessity of consideration produced jurisprudence, benchmarks for non-pecuniary damage in determining its size.

Key words: moral (non) damage, compensation, methods of non-pecuniary damage.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2014.